

Matilda Crnković

Diószegi Vilmos:

A HONFOGLALO MAGYARSAG HITVILÁGANAK
TÖRTÉNETI RÉTEGEI A VILÁGFA

Povijesni slojevi vjerovanja Madjara u vrijeme zaposjedanja Karpatske
kotline. Stablo svijeta.

(Narodna kultura - narodna baština. Godišnjak grupe etnografskih istraživača Madjarske znanstvene akademije, Budimpešta, 1969, str. 295 -
- 322, sažetak na njemačkom jeziku, literatura).

Ova je studija, što se metodskih postupaka tiče, sinkrona i dijakrona analiza, koja omogućuje rekonstrukciju vjerovanja Madjara u doba doseljavanja u Karpatsku kotlinu u vezi s njihovom predodžbom o stablu svijeta. Ona je i pokušaj da se dade odgovor na pitanje: u kojem se kulturno-povijesnom sloju već nalazi la kod predaka Madjara ta predodžba?

Autor se ujedno poziva i na neke svoje ranije radove u kojima je pitanja o predodžbi stabla svijeta i kulturne elemente vezane uz tu predodžbu već obradivao i s drugih aspekata. Tako je u djelu A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, Budapest 1958 ("Uspomene na šamanizam u narodnoj kulturi Madjara"), raspravljao o tome koju ulogu igra stablo svijeta posvećivanju kandidata za šamana ("táltosjelölt"). U knjizi A pogány magyarok hitvilága, Budapest 1967 ("Religija poganskih Madjara"), ispitivao je ulogu koju je predodžba igrala u slici svijeta predaka Madjara. Ustanovio je da je i kod njih njezina uloga bi la ista kao i kod onih naroda kod kojih je postojao šamanizam. Ti su narodi kao i preci Madjara smatrali da stablo svijeta povezuje donji, srednji i gornji svijet. Pri njegovu se korijenu rasprostire podzemni, tzv. svijet "žaba, zmija i guštera", a između krošnji obitavaju "duše" životinja kako

bi osigurale njihovo množenje. U raspravi A honfoglaló magyar nép hitvilága ("ösvallásunk") kutatásának módszertani kérdései, Ethnografia LXV, 1954 ("Metodička pitanja istraživanja prareligije Madjara, koji zaposjedaju Karpatsku kotlinu"), autor je ukazao na to da spomenutu predodžbu poznaju najrazličitiji narodi svijeta. Jedan se oblik prikazivanja medjutim, i to onaj gdje se na stablu ili pored njega nalaze nebeska tijela sunce ili mjesec ili i jedno i drugo zajedno, može naći samo kod ugrofinskih, turskih, mongolskih, mandžu-tunguskih i kod paleoazijskih naroda. Odatle on zaključuje da je tako izražena predodžba specifikum naroda u kojih je postojao ili još postoji šamanizam. Kako su takle ti atributi tako prikazanog stabla svijeta neizostavno karakteristična obilježja i u Madjara i kako predstavljaju isti oblik izražavanja, autor odatle zaključuje da potječe iz doba kada je šamanizam bio značajka i Madjara.

Razjašnjavanje povijesne slojevitosti započeo je Diószegi 1960. u časopisu Ethnografia LXXI, pod naslovom Uráli párhuzamok táltosaink "felesleges csont" képzetéhez ("Uralske paralele madjarskih táltosa 'suvišna kost'), pa je time proširio istraživanja toga kompleksa vjerovanja i na uralsko područje, tražeći paralele tih predodžbi i kod predaka Madjara i kod okolnih etničkih skupina.

Kako je već prije navedeno, ova rasprava bi trebala da otkrije starinu ideje stabla svijeta, koju autor smatra glavnom predodžbom u shvaćanju svijeta, ne samo predaka Madjara, nego i svih drugih etničkih skupina, ako se tijekom uspoređivanja pokaže da je i kod njih postojala. Potrebno je dakle odgovoriti na pitanje: u kojem se povijesnom sloju kulture Madjara nalaze korijeni predodžbe o stablu svijeta? U metodskom pogledu to znači da treba utvrditi da li je predodžba postojala kod srodnih naroda. Ako se pokaže da je bila poznata u velikom krugu svih ili većine uralskih etničkih skupina, moglo bi to značiti da ona spada u red onih kulturnih značajki Madjara koje potječu još iz uralske zajednice. Ako se pak paralele otkriju samo kod ugrofinskih naroda ili u još kasnijim vre-

menima u ugarskom periodu nakon što su se ta plemena odvojila jedno od drugoga, značilo bi to da je taj kulturni elemenat mlađjeg ugarskog podrijetla.

U djelima koja smo već naveli (i to ona iz 1954. i 1967.g.) bilo je već govora da se predodžba o stablu svijeta s atributima sunca i mjeseca sačuvala kod Madjara u religioznim kazivanjima i pričama i u ornamentima na različitim rukotvorinama. Autor navodi niz paralela prikaza madjarskog stabla svijeta kod drugih naroda. Usporedjivanje započinje s narodima jezično srodnima s Madjarima u uralskom području. "U pjesmi Hanta (Vogula), koji žive uzduž rijeke Irliš, junak biva ranjen u glavu. Umire. Duša mu ostavlja tijelo i na užlijebljenim ljestvama kreće u nebo". Iz tog primjera, kao i iz drugih u folkloru Hanta, razabire se samo to da kod njih postoji ideja o ljestvama ili drvu koje siže do neba.

Potpuniji materijal predmetu o kojem se raspravlja pružaju motivi magičkih znakova vlasništva (tamga), kod Ugrana na području rijeke Oba. Smreke i četinari, koji simboliziraju stablo svijeta, po Ju.B. Šimčenku predstavljaju "sakralne" znakove, a na karti koju je napravio vidi se da se u tom području kod Ugrana nalaze na velikom prostoru. Ali nisu sva stabla "potpuna" jer nema na svakojem od njih prikaz sunca ili mjeseca. "Potpuna" se stabla mogu svrstati u četiri kategorije:

- a) Sunce je na vrhu stabla. Amo spadaju znakovi lunpukolske porezne oblasti (sl. 1/1-5, str. 299).*
- b) Sunce stoji pri korijenu stabla koje raste prema dolje (sl. 1 6-7, str. 299); taj tip pripada belogorskoj i balšavskoj grupi; oba primjera potječu iz god. 1631.
- c) Sunce je pri korijenu, stablo raste prema gore; prikaz na slici pripada vederevskoj poreznoj oblasti iz god. 1631 (sl. 1/8-9, str. 299).

* podaci o crtežima i slikama vidi u originalu. Ovdje su doneseni brojevi slika prema orig. numeraciji.

- d) Na četvrtoj varijanti stabla sunce je pri korijenu i pri vrhu; predstavlja lunpukolsku tamgu iz god. 1703 (sl. 1/10, str. 299). Ti prikazi simboličnih znakova su hantski.

U Ugri na Obu zamišljali su da se univerzum sastoji od triju svjetova, kako je to već naprijed navedeno (gornji, srednji i donji). Tri načina shematskog prikaza i njihovo grafičko rješenje ilustriraju koja su od ta tri crteža pripadala kojem od tih svjetova (sl. 3, str. 302). Da svi ti prikazi nisu bili sredstva razlikovanja, nego da se iza njih krila ideološka pozadina, dokazuju druge paralele sibirskih naroda: prikazi na amuletama Hakasa (abakanskih Turaka) (sl. 2/ a i b, str. 301), i tumačenja u folkloru, npr. pripovijetke Burjata o šamanima. S.V. Ivanov je značenje stabla koje je vrhom okrenuto prema dolje protumačio tako da ono treba da omogući put u zemlju, vodu, uopće put u podzemni svijet. A obratni pravac s vrhom stabla prema gore treba da olakša put samana, odnosno njegove duše u nebo.

Dokaze istih predodžbi pružaju dal je i slikarije na pećinama. Naveden je i jedan primjer crtarija na jednom hantskom (vogulskom) "idolu" koji je skicirao G.F. Müller. Original je komad kamena s jednom kupolastom stranom. Na ravnoj plohi kamena prikazan je (osim ostalog) solarni znak, pored njega s lijeve strane stablo. Podrijetlo spomenika se ne može točno datirati; pretpostavlja se da je načinjen prije XVII stoljeća.

Stablo sa suncem na vrhu poznato je i iz grupe slikarija na pećinama uralskog gorja. Uspoređujući te crtarije s motivima na recentnom etnografskom materijalu našao im je Černecov paralele u ukrasima na brezovoj kori, raznim krznima, u lovačkim znakovima, urezanim u drvo, motivima tatauiranja i na već spomenutim tamgama obskih Ugra. Nastanak crtarija na pećinama u uralskom području datira Černecov s III - II tisućljećem pr.n. ere. Ugrofinska lingvistička istraživanja M. Zsirajja i P. Hajdúa datiraju razlaz dviju grupa: finsko-permske i ugarske od III do I tisućljeća pr.n. ere. Ona potvrđuju dakle datiranje Černecova pa bi se prema tome moglo zaključivati da je predodžba stabla svijeta bila poznata već u

ugarskom kulturnom sloju predaka Madjara. Može li se međutim postojanje predodžbe pratiti još dublje u prošlost? Nije li ona bila svojina već ugrofinske zajednice naroda? Da bi se to ustanovilo bilo je potrebno paralele tražiti u finsko-permskoj jezičnoj porodici (npr. baltičko-finskoj, lapskoj, mordvinskoj, marijskoj, itd.).

U karelskom epu "Kalevali", u drugom pjevanju, opisano je stablo svijeta, a deseto pjevanje spominje "táltosa" Vejnömöjnena na čije pjevanje raste stablo svijeta. K. Krohn posvjedočava stablo svijeta i kod Estonaca. Kod njih je riječ o velikom hrastu, koji zasjenjuje nebeska tijela. U. Harva navodi mordvinski podatak: Mordvini pričaju o ogromnom drvetu, brezi, koja je nasred šume i koje je korijenje protkalo cijeli svijet, a grane joj strše do neba.

Ove dakle finsko-permske paralele uz one prije navedene ugarske pokazuju da je predodžba starija od one iz mladjeg ugarskog razdoblja jer je postojala već i u ugrofinskoj etničkoj zajednici.

Podrijetlo madjarske predodžbe stabla svijeta može se međutim pratiti još dublje u prošlost, sve do u uralsko razdoblje jer, kako Diószegi navodi, predodžbu su poznavali i Samojeđi. V. Lehtisalo izvješćuje da je kod Nenaca (Samojeđi) u tundrama stajalo sveto drvo šamana na svjetom mjestu šamana. Iz putopisa Castréna saznajemo kako se u jednoj samojeđskoj pjesmi govori o tome da šaman puze po brezi koja siže do neba u peto nebo, tamo gdje obitavaju sunce i mjesec. Treba napomenuti da je od svih varijanata primjera uzet u ovom prikazu po koji. Sasvim je razumljivo da ih autor navodi mnogo više, a obilno citira i različite istraživače koji su se posvetili toj gradnji. Gore navedeni primjeri tiču se sjevernih Samojeđi. Više se istraženih dokaza, kaže Diószegi može naći kod južnih Samojeđi. Sel'kupi su npr. stablo svijeta sa suncem ili mjesecom prikazivali na šamanskim bubnjevima (sl. 6 i 7, str. 309). Spoljna strana bubnja je prepuna raznim likovnim prikazima, moglo bi se reći nabita je raznim scenama. Po Diószegiju bit će da je glavna osoba scenarija šaman, koji prevozi duhove na saonicama (koje su kod Sel'kupa sve-

te i imaju sedam stupčiča, dok su one obične sa četiri stupčiča).

Osim slikarija na šamanskim bubnjevima postoje kod si birskih Sel'kupa nešto modificirani crteži stabla svijeta kao znakovi vlasništva. Ta gradja potječe iz XVII st. (sl. 8, str. 310). Zaključujući ovaj odsjek svoje rasprave diószegi kratko navodi slijedeće: predodžba stabla svijeta sa suncem i mjesecom poznata je i u naroda izvan uralskog kruga. Predodžbe i slike, koje spadaju ovamo, već su razglabane u autorovu djelu iz 1967. god., koje je već naprijed citirano. (U bilješci navodi narode kao što su altajski Turci, Burjati, Nanaj, Avari). Velike razmjere rasprostranjenosti predodžbe u ogromnom eurazijskom prostoru potvrđuju veliku starinu predodžbe.

Prelazeći na drugi zoomorfni tip motiva stabla svijeta kod Madjara, tj. motiva gdje je na vrhu stabla prikazana ptica, Diószegi najprije navodi Sandora Szűcsa, koji je napisao ovo: "U pusti Szoskod (Soškod) nedaleko bunara Ormágy diže se jedna uzvisina * na kojoj je prebivao nekada jedan stari govedar o kojem se razglasilo da je "táltos" (šaman). Kada se u djetinjstvu potukao sa starim táltosima izbili su mu jedno oko, ali je i sa jednim okom više video negoli drugi sa dva. - Pred njegovom kolibom stajalo je drvo poput duge motke zabodeno u zemlju, a na vrhu je uvijek čučala jedna mala ptica. Kada je htio gledati negdje u daljinu, slao je tu ptičicu."

Jedan drugi primjer toga motiva poznat je u madjarskoj ornamentici u recentnom materijalu (sl. 9, str. 312). Da se radi zaista o simbolu stabla svijeta, razabire se iz jednog drugog primjera ornamenta. Osim ptice na vrhu na obim stranama stabla nalazi se po jedan jelen. Stablo s prikazom životinja je samo jedna varijanta stabla svijeta sa solarnim znakovima.

Stablo svijeta s pticom nije nepoznato ni kod drugih naroda. Takvi crteži ne nalaze se samo u povijesnom materijalu nego ih je Rudenko našao i u tatauiranjima Ostjaka. Černecov ih je našao u znakovima vlasništ-

* obično pjeskovita uzvisina koja ostaje nakon poplava

va kod Hanta iz XVII st. (sl. 10, str. 313). Ivanov objavljuje primjer stabla svijeta, također s pticom "vurčik" na vrhu, iz gradje Prytkove koja ih je našla ucrtane na kori breze kod kazymskih Hanta. Predodžbe o duši po Ivanovu vezane su uz predodžbu te ptičice. I inače podaci Prytkove o kazymskim Hantima govore da je svakome od njih na ramenu tatarirana ptica "vurčik." Njezina je uloga da za života čuva dušu čovjeka a iza smrti treba da dušu otprati na drugi svijet. Drugačije tumači pojavu Karjalainen. Po njemu izvan sna "sjena duše" može napustiti samo šamana a da mu se ne dogodi nikakva nesreća. Ptica dakle na vrhu stabla predstavlja slobodnu dušu, odnosno sjenu duše šamana koja pri likom šamaniziranja leti duhovima donjeg odnosno gornjeg svijeta.

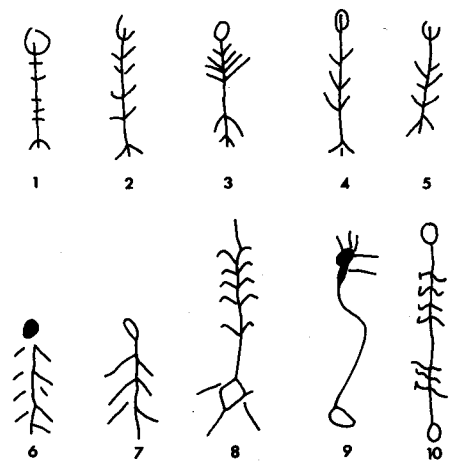
I u kulturi Samojeđa, koji su šamanizam sačuvali do nedavna a jezično su srodnici Madjara, također je poznata predodžba. Lehtisalo izvješćuje da Nenci smatraju stup šatora čuma "siimsit" šamanskim stupom. U isti red mogu se ubrojiti i sjeverosamojeđski Enci. Da i južni Samojeđi imaju prikazane takve predodžbe potvrđuje jedan sel'kupski šamanski bubanj u krasnojarskom muzeju, inv. br. 1701-2, sl. 13, str. 317.

Starinu toga motiva moguće je potkrijepiti paralelama kod raznih sibirskih naroda. Kod najudaljenijih Negidala, koji pripadaju sjevernoj mandžu-tunguskoj grani, šamanski bubanj je ukrašen, uz ostalo, i s dva stabla s pticama na vrhu (sl. 14, str. 317).

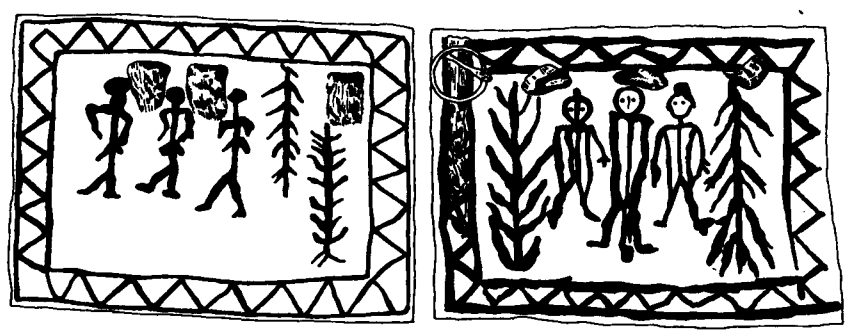
Da je isti motiv općenito rasprostranjen i kod naroda južne grane mandžu-tunguske, svjedoči Šternberg time što navodi da šamani Golda, Oroka i Oroča imaju svoja specijalna stabla s kojima su i m povezani životi. Osim toga, po savjetu duhova postavljaju ispred svoje kuće ili drvo ili svojevrsni stup. Na stupu su izrezbareni njihovi duhovi pomagači a na vrhu pričvršćena ptica (sl. 16, str. 320). Svojevrsan je dalje amulet "kovač" ("ongon") mongolskih Burjata na kojem su prikazana dva stabla s pticom a iznad njih s lijeve strane mjesec a s desne sunce (sl. 18, str. 321). Od turskih naroda navodi se sličan primjer kod Dolgana a kod juž-

nosibirskih naroda izdvojen je primjer Belt ira i prikazan njihov šaman-
ski bubanj (sl. 19, str. 321).

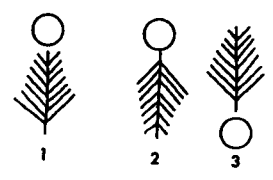
Konačni zaključak Diószegija je da mađarska narodna tradicija
poznaje obadva tipa stabla svijeta: kako onaj sa suncem i mjesecom ta-
ko i ovaj s pticom. Komparativna analiza pokazala je da je slikovito pri-
kazivanje predodžbe obiju stabala svijeta kulturni element onog evroazij-
skog prostora za koji je karakteristično postojanje šamanizma. Sličnost
ili čak identičnost izražavanja slike svijeta kod različitih naroda ukazu-
je na to da njihovi korijeni sežu vjerojatno u duboku prošlost. Što se sa-
mih Mađara tiče, i danas se u narodnom vjerovanju, pričama i ornamen-
tici potvrdjuje taj karakterističan motiv koji se - kako je Diószegi uka-
zao, može pratiti u duboku prošlost Mađara i za koji se može pretposta-
viti da je ostao kao naslijeđe iz pradačne uralске zajednice naroda.

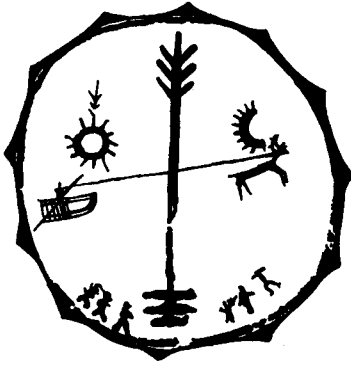
sl. 1

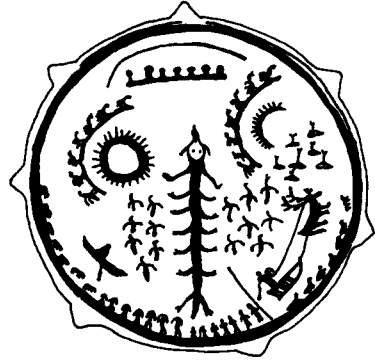
sl. 2

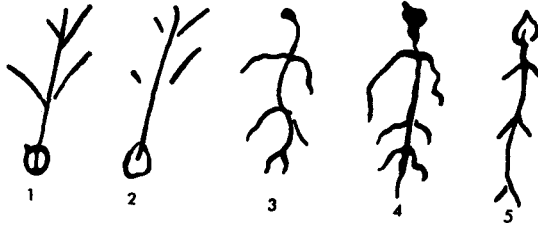
sl. 3

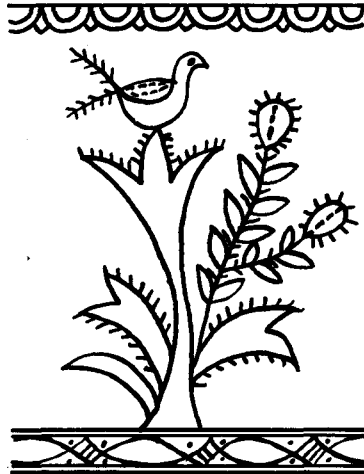
sl. 6

sl. 7

sl. 8

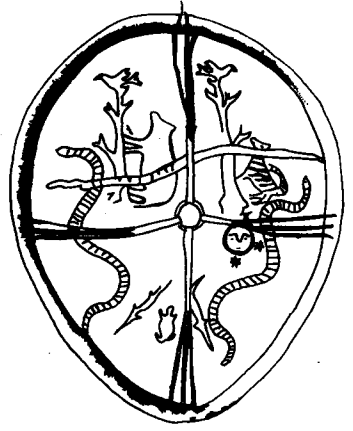
sl. 9

sl. 10

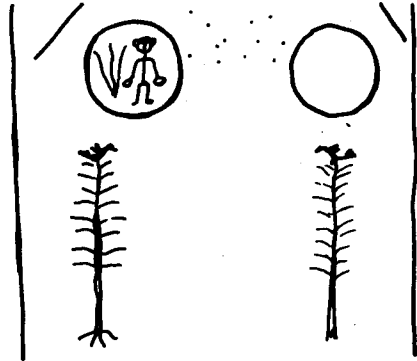
sl. 13

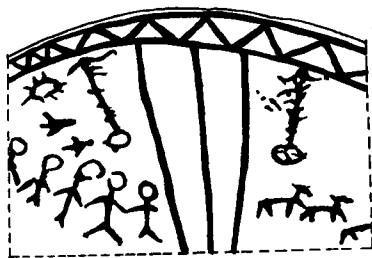
sl. 14

sl. 16

sl. 18

sl. 19

